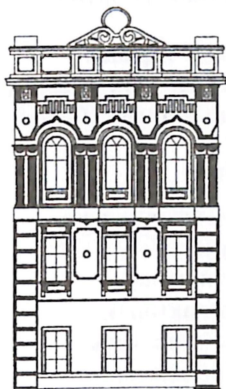

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

ВІСНИК

Харківської державної
академії культури

Випуск 2

Збірник наукових праць

Бібліотека ХДАК
інв. № 438043

Харків-ХДАК-2000

УДК 378.602(477.54)''192''

Р.А. ДРАГАН

РОЗВИТОК БІБЛІОТЕКОЗНАВЧОЇ ДУМКИ. ХАРКІВСЬКА ШКОЛА (ПОЧАТОК ХХ СТ. - 20-ТІ РР.)

Висвітлено історія та сучасність фундатора вищої бібліотеко-інформаційної освіти в Україні - факультету бібліотекознавства та інформатики Харківської державної академії культури

Розвиток бібліотекознавчої думки пов'язаний з іменами Х.Д. Алчевської, К.І. Рубинського, С. Сірополка, Н.Я. Фрідьєвої, Л.Б. Хавкіної та інших представників харківської бібліотечної школи. В цей період вони розробляли суто бібліотекознавчі (типологія бібліотек, їх функції і завдання, координація діяльності; вивчення читачів; підготовка бібліотечних кадрів та ін.) і загально теоретичні (об'єкт, предмет, методи науки) проблеми бібліотекознавства.

Важливе місце у дослідженнях фахівців посідають наукові бібліотеки, головним завданням яких є сприяння розвиткові науки та викладацької діяльності. Характеризуючи діяльність найстарішої (університетської) бібліотеки Харкова, К.І. Рубинський відзначає важливе значення її в житті університету як головної навчально-допоміжної установи, від правильного функціонування якої значною мірою залежить успіх викладацької, наукової та навчальної діяльності [4, с.3].

Бібліотекознавців цікавлять питання функціонування громадських публічних бібліотек. Як вважав С. Сірополко, серед соціальних інститутів, завданням яких є забезпечення духовних потреб населення, найбільше значення мають саме громадські публічні бібліотеки [10, с.3]. Усвідомлення значення цих бібліотек у справі освіти, самоосвіти та просвітництва спонукало провідні європейські держави того часу створити для них найефективніші умови функціонування. Швидке зростання кількості читачів, зазначав К.І. Рубинський, викликало необхідність організувати діяльність цих бібліотек так, щоб вони могли задовольнити будь-які вимоги читачів. Публічні бібліотеки повинні бути відкриті для всього народу, і чим активніша їх діяльність, тим більше відповідають вони своєму призначенню [7, с.6]. Як відзначав С. Сірополко, загальнодоступність бібліотек означає усунення різних перешкод у справі користування ними, а устрій та внутрішня організація повинні відповідати духовним потребам населення [9, с.45]. Крім того, публічна бібліотека має бути вільною від політичного, національного та релігійного впливу.

Важливого значення набуває функціонування у суспільстві народних бібліотек, функції і завдання яких вивчають І.П. Дріженко, К.І. Рубинський, С. Сірополко, Н.Я. Фрідьєва, Л.Б. Хавкіна та ін. Народні бібліотеки, вважає С. Сірополко, є важливою ланкою позашкільної освіти. Вони повинні існувати поряд із національними школами. Основою такої бібліотеки має бути каталог, при створенні якого слід зважати на ступінь освіти та культурні запити населення. Народні бібліотеки повинні бути загальнодоступними та безплатними.

Поряд із дослідженням функцій та перспектив розвитку наукових, громадських публічних і народних бібліотек харківські фахівці розробляли питання функціонування дитячих бібліотек. Як вважала Л.Б. Хавкіна, організація розгорнутої мережі бібліотек для дитячого читання посідає важливе місце в бібліотечному будівництві країни. Дитячі бібліотеки повинні бути відкриті на демократичних засадах і доступні всім верствам населення [14, с.234].

На жаль, ознайомившись з діяльністю багатьох бібліотек, К.І. Рубинський, Л.Б. Хавкіна та інші бібліотекознавці дійшли висновку, що в цілому вони не виконують своїх завдань і мають певні недоліки: відсутність сучасних обладнаних приміщень, безсистемне комплектування, помилки та неточності каталогів. Серед причин незадовільної діяльності бібліотек бібліотекознавці виділяють відсутність керуючого органу, недостатнє фінансування, розрізненість діяльності бібліотек, відсутність обміну досвідом та нестача спеціально підготовленого персоналу.

Професійна постановка бібліотечної справи та серйозна розробка бібліотекознавства, вважає К.І. Рубинський, може бути досягнута і у нас за умови, коли розвиток її стане важливим державним питанням, яким воно є в інших країнах. Належний розвиток бібліотечної справи можливий тоді, коли для керівництва бібліотеками при Міністерстві народної освіти буде створено спеціальне відділення, яке б мало на меті упорядкування бібліотек різних видів [5, с.91]. Завданням такого відділення повинно бути визначення видатків на утримання бібліотек, скликання Всеукраїнського з'їзду діячів бібліотечної справи, видання часопису. Важливою умовою поліпшення бібліотечної справи буде створення бібліотечного товариства, яке б піклувалося про поліпшення становища бібліотек, керувало ними спільно з державними установами. На думку Л.Б. Хавкіної, сумісна робота бібліотек є провідним напрямом у справі удосконалення бібліотечної діяльності. Для успішного розвитку бібліотек, поширення сфери їх впливу необхідна кооперація та координація їх діяльності, використання сукупних ресурсів. Тільки за таких умов досвід однієї бібліотеки може бути використаний іншими. Бібліотеки повинні увійти між собою у спілку для взаємного обміну літературою з метою задоволення потреб читачів [9, с.13].

Через скрутне матеріальне становище, ізольованість діяльності ця ідея є актуальною понині. “Успішно вирішене питання стосовно бібліотечного законодавства, - одна з головних умов удосконалення бібліотечної справи. Було б своєчасно створити з цією метою спеціальну комісію, яка б вирішувала не тільки правове, але й матеріальне становище бібліотек” [13, с.154-155].

Таким чином, створивши державний орган управління бібліотечною справою, який разом із громадськими спілками вирішував би проблеми бібліотек, сприяв їх централізації та кооперації, забезпечував законодавчу базу їх діяльності, можна було б вивести бібліотеки із кризи. Цього потребував ріст виробництва, прагнення населення до науки та освіти, розуміння важливої ролі бібліотек у культурній та економічній сфері.

Проблему вивчення читачів досліджує Н.Я. Фрідьєва, яка з 1928 р. була викладачем Харківського інституту народної освіти (нині ХДАК), згодом займала посади декана та завідувача кафедри бібліотекознавства. Вона вважала, що розширення соціальних функцій бібліотек, сфери їх впливу потребує від бібліотечного працівника керівництва читанням, а разом з цим і вивчення читача [11, с.5]. З цією метою пропонувалося три основних методи: спостереження, експеримент та анкетування.

Метод спостереження надає важливий матеріал для класифікації читачів за групами, допомагає бібліотекарю у вивченні їх потреб та інтересів. Крім того, існують 3 головні умови успішного використання цього методу: а) бібліотекар повинен спостерігати не випадково, а мати перед собою певну мету; б) спостереження слід проводити систематично та плановірно; в) факти, що спостерігаються, необхідно реєструвати. Для того, щоб спостереження за читачем проводилося якісно, слід обмежити коло своїх спостережень мінімальною кількістю читачів різних груп, заздалегідь класифікуючи їх за об’єктивними ознаками [12, с.34].

Другий метод вивчення читачів-експеримент. При експериментальному вивченні читача ми маємо справу також із спостереженням, проте явище, яке вивчає експериментатор, спостерігається не в природному стані об’єкта спостереження (читача), а створюються певні умови, якими бібліотекар може маніпулювати.

Третій метод-анкетування. Н.Я. Фрідьєва звертає увагу на 2 види анкет: а) анкета читача про читання взагалі; б) анкета читача про певну книгу. Другий тип анкет дає змогу вивчати читача значно глибше, ніж перший, тому що дозволяє мати уявлення не тільки про запити взагалі, але і з’ясувати, як вплинула певна книга на читача.

Н.Я. Фрідьєва вважала, що, вивчаючи читача, бібліотекар повинен використовувати всі методи в їх сукупності. При цьому один метод має

доповнюватися іншим. Тільки при комплексному використанні методів можливе професійне та об'єктивне вивчення читачів.

Досліджуючи питання функцій та завдань бібліотек, методи вивчення читачів, харківські бібліотекознавці розробляють питання про бібліотечні кадри, розробляють їх функції, завдання та проблеми підготовки, беручи активну участь в організації бібліотечних курсів. К.І. Рубинський, С. Сірополко, Н.Я. Фрідьєва, Л.Б. Хавкіна вважали, що підготовка бібліотечних працівників повинна мати енциклопедичний характер, тобто за найважливіші якості бібліотечного працівника вважалися отримані ним фундаментальні знання з усіх галузей знань. Ця нова позиція ставила бібліотечного працівника на один рівень з іншими фахівцями, сприяла підвищенню престижу бібліотечної професії. “Бібліотекар має знати свою бібліотеку, вміти знайти на кожне питання матеріал, дати довідку, відповідь, допомогти читачеві” [13, с.146]. Л.Б. Хавкіну підтримує С. Сірополко, який зауважує, що бібліотекар має бути настільки освіченою людиною, щоб допомогти читачеві краще засвоїти прочитане, заохотити його до читання. Бібліотекар повинен прислухатися до запитів читачів і не залишати їх без відповіді [10, с.6]. Окрім того, бібліотекар має стежити за виходом нових книжок та рецензій на них, мати в своєму розпорядженні бібліографічні покажчики, які допоможуть йому давати поради читачеві, що саме читати з того чи іншого питання [9, с.109]. У науковій бібліотеці бібліотечний працівник не тільки сприяє розвитку науки, надаючи необхідну інформацію вченому, але і допомагає читачам, що прагнуть до освіти, здобувати знання. В руках досвіченого бібліотекаря бібліотека стає невичерпним джерелом знань [7, с.2]. І саме йому повинна належати керівна роль у правильному та розумному керівництві бібліотеками. На жаль, соціально-політичне становище, умови життя царської Росії не давали можливостей для спільної, зкооперованої діяльності бібліотечних працівників. Не знайомий із станом справ в інших бібліотеках, позбавлений порад і рекомендацій своїх колег, бібліотекар повинен був самостійно вирішувати проблеми своєї бібліотеки. Незнайомий з сучасними досягненнями бібліотечної справи в Західній Європі, він завжди залишався консерватором. Крім того, на склад бібліотечного персоналу, його підготовку не зверталось належної уваги, хоча це головна умова якісного розвитку бібліотечної справи. Не рідко за бібліотечну справу беруться особи, що не тільки не ознайомлені з літературою, яка проходить через них, але ледве вміють вести записи читачів та книжок [10, с.6]. Л.Б. Хавкіна досить слабку технічну сторону роботи наших бібліотек пояснювала саме не підготовленістю бібліотечного персоналу [13, с.61]. У 1904 р. на 3-му з'їзді російських діячів з технічної та професійної освіти вона виступила з доповіддю “О профессиональной подготовке библиотечкарей” [16], де обґрунтувала проект організації бібліотечної освіти в Росії через організацію всеро-

сійських бібліотечних курсів, а згодом-постійного спеціального бібліотечного закладу. Вона зазначала, що для успішної діяльності бібліотеці потрібен керівник з ґрунтовною загальноосвітньою підготовкою, фундаментальними знаннями з історії літератури, бібліографії і бібліотекознавства [16]. Проект Л.Б. Хавкіної підтримали на з'їзді. Але лише у 1913 р. у Москві при університеті ім. Шанявського за її ініціативою були відкриті спеціальні курси. Високо оцінюючи досвід підготовки бібліотекарів в Австрії, Германії, Італії та інших країнах, К.І. Рубинський наголошує на необхідності відкриття спеціальних курсів і у нас [8, с.4-5]. Важливо зауважити: у 1910 р. у США існувало 10 спеціальних бібліотечних шкіл, у Росії на той час - жодної. Саме це було головною причиною відставання вітчизняних бібліотек від сучасних досягнень в інших державах. К.І. Рубинський був упевнений, що коли весь персонал наших бібліотек буде складатися з досвічених та грамотних спеціалістів, тоді самі по собі щезнуть усі недоліки організації бібліотечного будівництва [8, с.30]. У 1911 р., на Першому Всеросійському з'їзді з бібліотечної справи, він запропонував створити кафедри бібліотекознавства та бібліографії при університетах, а також відкрити спеціальні вищі курси для підготовки бібліотечних працівників. В результаті обговорення цього питання з'їзд прийняв резолюцію, де ухвалив пропозицію про створення вищих курсів бібліотекознавства та бібліографії. К.І. Рубинський наполягав на необхідності доступу на курси особам з середньою освітою, які б могли, закінчивши перший курс навчання, займатися посади бібліотекарів у бібліотеках нижчого типу. А особи, що закінчили другий курс, мали б можливість працювати помічником бібліотекаря в академічних бібліотеках. В Україні такі курси були відкриті лише у 1918 р. у Фребелівському педагогічному інституті (Київ), де С. Сірополко читав лекції з бібліотекознавства. У цьому ж році М.А. Покровський був асистентом з курсу бібліотекознавства А.А. Дідріхсона, Є.А. Мартинової, К.І. Рубинського у Харкові. Пропозиції К.І. Рубинського та Л.Б. Хавкіної щодо вищих навчальних закладів були реалізовані в 20-ті роки. Нині в незалежній Україні функціонують три вищих навчальних закладів, два з яких (у Києві та Харкові) готують висококваліфікованих спеціалістів в аспірантурі.

Крім суто бібліотекознавчих проблем, харківські бібліотекознавці досліджували загально теоретичні питання бібліотекознавства: об'єкт, предмет, методи науки, місце бібліотекознавства в системі суміжних дисциплін. Л.Б. Хавкіна підкреслювала, що серед суміжних книгознавчих дисциплін бібліотекознавство посідає важливе місце. Але якщо в 1904 р. вона характеризує бібліотекознавство як сукупність наукових і технічних знань, то вже в 1911 р. розглядає його як самостійну науку і вважає, що бібліотекознавство тісно межує з вивченням бібліотек як культурного фактора, дослідженням їх значення для економічного і соціального розвитку.

Об'єктом бібліотекознавства є бібліотека, а предметом - виявлення законів її розвитку і функціонування. Таку ж точку зору підтримував С. Сірополько [9, с.10-11]. В протипагу тим, хто проблеми бібліотечної справи поділяв на теоретичні і практичні, Л.Б. Хавкіна вважала, що всі процеси бібліотечної практики в бібліотекознавстві повинні мати теоретичне підґрунтя. Бібліотекознавство, на її думку, повинно перш за все вивчати такі питання: бібліотека, її функції і завдання, організація діяльності бібліотек, управління бібліотечною справою, бібліотечне законодавство, фінансування, постачання бібліотек, координація їх роботи. Самостійними частинами бібліотекознавства вона вважала бібліотечну статистику, бібліотечні будівлі і обладнання. Досліджуючи цю проблему, К.І. Рубинський вважав, що бібліотекознавство повинно вивчати не тільки книгу чи бібліотеку, а всю бібліотечну справу як галузь. Одним із найважливіших елементів, що вивчає бібліотекознавство, є бібліотека. Завданням бібліотекознавства має бути не тільки розробка теоретичних основ розповсюдження знань за допомогою бібліотек, вивчення їх механізму, але й дослідження значення бібліотек як чинника культури [6]. До предмета бібліотекознавства, окрім бібліотеки, він відносить питання про бібліотечні будівлі, процес придбання та розподілу книг, їх опису, системи каталогізації, засоби збереження каталогів [6, с.25].

Таким чином, розробка харківськими бібліотекознавцями суто бібліотекознавчих проблем, привернення уваги до типології бібліотек, їх функцій та завдань, проблем вивчення читачів і підготовки кадрів, дослідження загально теоретичних проблем бібліотекознавства свідчить про важливе значення бібліотек у житті суспільства, усвідомлення необхідності існування теоретичної бази для забезпечення бібліотечної діяльності. Питання, що досліджували харківські фахівці, стали основою для подальшого розвитку бібліотекознавчої думки, заклали фундамент сучасних досліджень бібліотекознавства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абрамов К.И. История библиотечного дела в СССР. - М.: Книга, 1980. - 352 с.*
2. *Бібліотекознавство: Теорія, історія, організація діяльності бібліотек. - Х.: Основа, 1993. - 194 с.*
3. *Ванев А.Н. Развитие библиотековедческой мысли в СССР. - М.: Книга, 1980. - 232 с.*
4. *Рубинский К.И. Библиотека Харьковского университета за 100 лет ее существования (1805-1905). - Х., 1907. - 44 с.*
5. *Рубинский К.И. Библиотечные комиссии в академических библиотеках // Тр. Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу. - С.-Пб., 1912. - С. 79-92.*
6. *Рубинский К.И. Культурная роль библиотеки и задачи библиотековедения. - Х., 1910. - 44 с.*

7. Рубинский К.И. Положение библиотечного дела в России и других государствах // Тр. Первого Всероссийского съезда по библиотечному делу. - С.-Пб., 1912. - С. 1-15.
8. Рубинский К.И. Положение вопроса о библиотечном персонале в Западной Европе и у нас // Зап. Харьк. ун-та. - 1909. - Кн.1. - Прилож. - С. 1-35.
9. Сірополко С. Короткий курс бібліотекознавства: Історія. Теорія та практика. - Львів, 1927. - 110 с.
10. Сірополко С. Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечного діла. - Кам'янець-Подільський, 1919. - 22 с.
11. Фридьєва Н.Я., Балака Д.А. Изучение читателя: Опыт методики / Под ред. М.А. Смушковой. - М. - Л., 1927. - 118 с.
12. Фридьєва Н.Я. К вопросу об изучении читателя // Красный библиотекарь. - 1925. - № 2. - С. 31-39.
13. Хавкина Л.Б. Библиотеки, их организация и техника. - С.-Пб., 1911. - 404 с.
14. Хавкина Л.Б. Детские библиотеки // Просвещение. - 1907. - № 8. - С. 231-235.
15. Хавкина Л.Б. Курсы по библиотечному делу в Москве // Школа и жизнь. - 1914. - № 23. - С. 10.
16. Хавкина Л.Б. О профессиональной подготовке библиотекарей // Третий съезд русских деятелей по техническому и профессиональному образованию в России. - С.-Пб., 1904. - С. 1-16.

Надійшла до редколегії 22.02.2000

УДК 025.7

О.П. ВОЛОДЬКОВА

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДУ

Розкрито сутність системного підходу до вивчення бібліотечного фонду

Навколишній світ, і матеріальний і ідеальний, складається не з окремих ізольованих предметів, явищ чи процесів, а з сукупності взаємопов'язаних та взаємодіючих об'єктів, тобто цілісних, системних утворень.

Тому перед філософією, суспільствознавством та природознавством постає важливе завдання – дослідження сутності цих сукупностей, систем та зв'язку з іншими системами, розкриття змісту систем та їх класифікації, знаходження схожості та відмін, визначення внутрішньої діалектики функціонування та розвитку, взаємодії в умовах зовнішнього середовища.